

פתח דבר

מאמר זה עוסק בסוגיית מצבם של החינוך הפיננסי והאוריינות הפיננסית במדינת ישראל. אוריינות פיננסית מוגדרת כ"יכולתם של אנשים לעבד מידע כלכלי ולקבל החלטות מיועדות אודות תכנון פיננסי, צבירת עושר, חוב ופנסיה" (Lusardi & Mitchell, 2014). הגדרה נוספת היא "היכולת לאזן חשבון בנק, להכין תקציב, לחסוך לעתיד וללמוד אסטרטגיות לניהול ולמניעת חוב" (Shahrabani, 2013). חשיבותה של האוריינות הפיננסית עבור הפרט היא ביכולת לקבל החלטות פיננסיות מבוססות, גם בטווח הקצר וגם בטווח הארוך. בנוסף, קהילות וכלכלות לאומיות בעלות צרכנים מיועדים ובעלי אוריינות פיננסית יפתחו שווקים יציבים ויעילים יותר (Braunstein & Welch, 2002).

בימינו, אוריינות פיננסית היא בין הכישורים החשובים להתנהלותו של אדם בוגר – לצד קריאה, כתיבה ומתמטיקה – שכל אחד צריך על מנת לשרוד בעולם הפיננסי המורכב. נאן מוריסון, נשיא המועצה לחינוך כלכלי, מדגיש את הצורך בחינוך פיננסי מוגבר, אפילו בגיל צעיר, וטוען כי אוריינות פיננסית הינה תכונה הכרחית בעולם של ימינו (Sloan, 2012).

ראשית, נציג ונסקור את הספרות המחקרית העוסקת ביתרונותיו של החינוך הפיננסי עבור הפרט והכלל. אוריינות פיננסית ברמה גבוהה מאפשרת לפרט לקבל החלטות פיננסיות מיועדות, לשפר את מצבו הכלכלי ולבסוף לתרום לעושר הלאומי. לאחר מכן, נציג את הרמה הירודה של האוריינות הפיננסית במדינת ישראל (כשלעצמה וביחס לעולם המערבי), הנובעת מחוסר מדיניות בנוגע לחינוך פיננסי. לבסוף נסכם ונציג קווי מדיניות כלליים לשיפור המצב.

אוריינות פיננסית וחינוך פיננסי

בשנת 2012, מנהיגי מדינות ה-G20 הכירו בחשיבותה של מדיניות חינוך פיננסי באמצעות אימוץ עקרונות ה-OECD של אסטרטגיה לאומית לחינוך פיננסי. עקרונות אלה מספקים הכוונה למקבלי החלטות לפיתוח מדיניות מותאמת ומבוססת-מחקרית להגברת האוריינות הפיננסית במדינה. נכון לשנת 2015, 59 מדינות ברחבי העולם יישמו אסטרטגיות לאומיות המסתמכות על עקרונות אלה (OECD, 2015).

מנהיגי מדינות ה-G20 הכירו למעשה בתועלות החינוך הפיננסי והחשיבות של טיפוח האוריינות הפיננסית. מחקר ישראל משנת 2016 (Meir et al., 2016) הראה כי פעילויות אשר ללא ספק מעידות על אחריות כלכלית אישית ותורמות לביטחון הכלכלי האישי – כגון חיפוש מידע פיננסי, מעקב אחר הוצאות משק הבית וחיסכון לקראת פרישה – מצויות במתאם מובהק עם רמת האוריינות הפיננסית.

רמת האוריינות הפיננסית משפיעה על קבלת ההחלטות הפיננסית (Lusardi & Mitchell, 2014). כמה מחקרים בחנו את היחס שבין חינוך פיננסי לבין קבלת החלטות פיננסית (Lusardi and Tufano, 2015). מחקרים אלה תיעדו קשר חזק בין שני המשתנים. למשל, אוגסטר (Eugster, 2013) מצא מתאם חיובי בין אוריינות פיננסית לבין מוכנותם של אינדיבידואלים להשתתף בשוק נכסים בעל סיכון.

בנוסף, מור (Moore, 2003) הראה שאינדיבידואלים ומשקי בית בעלי ידע פיננסי הם יותר סבירים לקבל החלטות מיועדות על מנת להימנע מנוהגי הלוואה הרסניים, לעומת חסרי אוריינות פיננסית. מור סקר במחקר שלו שתי קבוצות, "קבוצת הקרבן" (הפחות משכילה מבחינה פיננסית) וקבוצת המיקוד. הקבוצה הראשונה נטתה יותר, באופן משמעותי, להתנהלות כלכלית מסוכנת, שלילית ולא פרודוקטיבית.

ההחלטה ליצור הון דרך השתתפות בשוק המניות והפרשה לפנסיה גם הן מתועדות במחקר כפונקציה של ידע פיננסי. מחקרים מאשרים כי לא זו בלבד שאנשים בעלי אוריינות והשכלה פיננסית נוטים להגדיל את השתתפותם בשוק המניות, אלא גם להשיג רמה גבוהה של צבירת עושר לקראת פרישה באמצעות תכנון לפנסיה (Van Rooij et al., 2011; Lusardi & Mitchell, 2011).

סוגיה נוספת שנבדקה בספרות היא המתאם החיובי שבין אוריינות פיננסית לבין התנהגות. מחקרים שונים מאירים את השפעתם של האוריינות והחינוך הפיננסי על קבלת-החלטות ועל התנהגות. למשל, אוריינות פיננסית משפיעה על האופן בו אינדיבידואלים ומשקי בית מתנהגים בכל הנוגע לעניינים פיננסיים ולקבלת החלטות (Chang & Lyons, 2008). הארניש (Harnisch, 2010) ונורמן (Norman, 2010) הניחו כי חינוך פיננסי הוא יותר ויותר רלוונטי לחיים בעולם המודרני, לא רק עבור משקיעים אלא גם לאזרחים מן השורה, למשפחה

ולקהילה. החינוך הפיננסי מאפשר להם להחליט באופן מודע כיצד לאזן את התקציב שלהם, לרכוש בית, לממן את החינוך של ילדיהם ולחסוך לקראת פרישה.

חיסכון הוא היבט חשוב בחייו הכלכליים של הפרט. כפי שאליוט ובוורלי (Elliot & Beverly, 2011) הראו, חסכונות לא רק מובילים להשקעה מוגדלת לעסקים, אלא הם גם מגדילים את הציפיות החינוכיות של הנוער ואת היכולת להרשות לעצמם לשלם את שכר הלימוד, וצרכים חינוכיים אחרים. אליוט ובוורלי חשפו שבני ובנות נוער בעלי ציפיות גבוהות לסיים את לימודיהם האקדמיים ושחסכו לקראתם, הם יותר סבירים ללמוד באקדמיה מאשר צעירים ללא חסכונות. אליוט ובוורלי מאמינים כי ציפיות אלה להגיע למכללה זמן קצר לאחר סיום הלימודים בתיכון ולבסוף לקבל הסמכה, מושפעות באופן חלקי מהחסכונות שהנער או הנערה צברו.

אם כן, המחקר מבהיר כי ישנו קשר חיובי בין אוריינות פיננסית ויכולתו של הפרט לקבל החלטות פיננסיות מבוססות. באמצעות חינוך פיננסי מוגבר, בני אדם ומשקי בית מסוגלים לצבור הון ולשפר את רווחתם הכלכלית. הדבר נכון במיוחד לגבי צרכנים מהשכבות החלשות, כיוון שכפי שנראה בהמשך המאמר, רמת הידע הפיננסי בשכבות אלו היא נמוכה וכך העוני מונצח על פני דורות. אולם ישנן סיבות נוספות לקרוא להחדרת והגברת החינוך הפיננסי, שתורם לא רק לפרט אלא גם לכלכלה הלאומית בכללותה. מחקרם של ג'אפלי ופאדולה (Jappelli & Padula, 2013) הראה כי השקעה לאומית מוגברת בחינוך פיננסי מובילה לעלייה בשיעורי החיסכון הלאומי.

היעדר חינוך פיננסי בישראל ורמת האוריינות הפיננסית של הישראלים

במדינת ישראל, סוגיית החינוך הפיננסי עלתה לראשונה לדיון ציבורי בשנת 2005, כשחלק מ"רפורמת בכר" בשוק ההון, נקבע בחוק כי תוקם "קרן ציבורית לחינוך פיננסי" שתכין תכניות לימוד, השתלמויות והכשרה בתחומי הפעילות הפיננסית; ותכשיר את הציבור לפעול בשוק ההון. באוגוסט 2007 פרסמו משרדי האוצר והחינוך הודעה שמרכיב זה ישתלב בתכנית הלימודים בבתי הספר היסודיים בשנת הלימודים הקרובה. במרס 2009 נחתם הסכם קואליציוני שכלל ניסיון לעגן